

**о. МИЦИК Ю.А.,
доктор історичних
наук, професор**

*Національний
університет
"Києво-Могилянська
Академія"*

Дискусії навколо терміну "Україна" час від часу вибухають в різноманітних ЗМІ, інколи і в наукових працях. Особливо це помітно в пisanнях російських великодержавних істориків та публіцистів, котрі реанімують ідеологічні міфи ще царської доби, спекулюють на термінології, проголошуючи русинів росіянами, а слово "Україна" виводять від "окраини", тощо. Свою традицію у фальсифікації даного питання мають і польські великодержавники, виводячи термін "Україна" від "ukrainy" (окраини), але вже Польської держави. Відповідні "теорії" та погляди на Русь-Україну та її минуле, на походження українського народу, назв "Русь", "Україна", "Мала Русь" увійшли в політичну свідомість панівної еліти обох сусідніх держав. За таких умов історія ставала тільки інструментом в руках політиків, котрим йшлося тільки про обґрунтування "прав" загарбників на Україну. Зайвим доказом цього є дискусія, що вибухнула під час польсько-турецьких переговорів 1677-1678 рр., які проводило в Стамбулі посольство Речі Посполитої на чолі з Яном Гнинським...

**ПРО ДИСКУСІЮ
НАВКОЛО
ТЕРМІНУ
"УКРАЇНА"
В ПОЛЬСЬКО-
ТУРЕЦЬКИХ
ПЕРЕГОВОРАХ
1677-1678 рр.**

На той час ситуація у Східній Європі зазнала суттєвих змін. Відроджена у 1648 р. незалежна Українська держава була у тяжкому стані. Після поразки у російсько-українській війні 1658-1659 рр. Україна втратила свою незалежність, пізніше була поділена на дві частини, дві Гетьманщини, автономія яких танула під тиском двох імперій: Московської та Польської. Ситуація України погіршувалася і внаслідок агресії з боку Османської імперії, яка завдала у 1672 р. потужного удару Речі Посполитій, анексувавши Поділля й змусивши Річ Посполиту укласти Бучацький мирний договір. Падіння гетьмана Правобічної Гетьманщини Петра Дорошенка у 1676 р., який раніше уклав військово-політичний договір із Туреччиною (султан Мухамед IV, який до речі був по крові наполовину українцем, трактував це як підданство собі гетьмана і всієї Правобічної Гетьманщини), призвело до агонії української козацької державності на правому боці Дніпра. За Правобережну Україну спалахнула боротьба між Річчю Посполитою, Московською державою та Османською імперією, причому остання провела два походи на Чигирин (1677 і 1678 рр.), маючи на меті у подальшому завоювати Київ. У ході дипломатичної боротьби час від часу виникало питання про Україну, окремі її регіони, насамперед про Поділля, запорізьке козацтво та інші споріднені з ними. Московський погляд на дану проблему був озвучений у царському наказі посольству до Туреччини, що його очолював стольник Афанасій Поросуків. Україна йменувалася тут Малоросією і звісно ця назва трактувалася представниками царського уряду зовсім не в тому значенні, котре надавалося йому первісно греками у XIV ст.. Даний термін греки вжили вперше щодо частини України (Галичини), під якою вони розуміли Русь центральну або ближню, так само як Малою Грецією вони називали Аттику з центром у Афінах, а Великою Грецією – колонії в Малій Азії та Причорномор'ї, так само як Малою Азією вони йменували близьку до Греції територію сучасної Туреччини, а Великою Азією – Індію. Царський наказ Поросуківу є дуже характерним політичним документом другої половини XVII ст. Як пише визначний польський історик Збігнев Вуйцік “Москва ставить у ньому виразно й без будь-яких недомовок проблему своїх прав на Україну, котрих не думала зрікатися в жодному випадку”¹.

Польська панівна верхівка мала свій погляд на Україну й українське питання, так само, як і турецька. Про те, що говорилося з цього приводу на польсько-турецьких переговорах 1677-1678 рр., маємо розгорнуту інформацію у звіті керівника посольства Яна Гнинського, який зберігається в АГАД (Архіві Головному актів Давніх у Варшаві)².

Ян Гнинський гербу “Трач” (помер у 1685 р.) був видатним дипломатом Речі Посполитої. Він починав як гнезненський староста (1645р.), був накельським (1662-1668), радзинським (1665), гонендським, книшинським, ковалевським (1668-1681) старостою, поморським підкоморієм (1659-1668), ресентом меншої (1661-1664) і більшої (1664-1665) коронної канцелярій, холмським (1668-1681), мальборкським (1681) воєводою, врешті коронним підканцлером (1681-1685)³. Саме йому доручалися важливі дипломатичні місії, насамперед до Московської держави та Османської імперії.

У його звіті про хід польсько-турецьких переговорів у Стамбулі міститься чимало цінної інформації до історії дипломатичних стосунків речі Посполитої та Османської імперії, історії України XVII ст., особливо доби Руїни, тут часто згадувалися імена гетьманів України (Богдан та Юрій Хмельницькі, Петро Дорошенко та ін.). Згадувалося тут і про Жовтоводську, Корсунську та інші битви Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр., про фортецю Кодак (1648), від котрої бере свій початок сучасний Дніпропетровськ. Йшла мова й про долю українських невольників у Туреччині, тощо. За підрахунками польської сторони тоді лише на 40 галерах султанського флоту, які плавали Чорним та “Білим” (Мармуровим) морями, перебувало по 500 українських гребців-невольників, тобто разом 20 тисяч!

В ході переговорів виникло питання про проведення нового польсько-турецького кордону. Річ Посполита, хоч і зазнала тяжкої поразки перед тим, вимагала однак, щоб турки відступили на південь від лінії Трахтемирів-Рашків. Тоді й виникла дискусія про те, що вважати Україною та Поділлям. Гнинський тоді озвучив офіційну точку зору Варшави щодо цього питання: “Україна є не що інше, тільки границя..., прилеглі до (диких) полів міста між річками Сожем (?), Бугом, Тясмином та Дніпром звуться Україна; врешті цього слова Україна немає в жодних наших польських правах, не тільки в межах руських князів”⁴. Згадуваний вище історик З. Вуйцік справедливо назвав такі аргументи анахронічними, але спробував пояснити це тільки тим, що Гнинському йшлося тільки про полегшення справи виторгування у турків хоча б частини окупованої ними України⁵. Подальша аргументація Гнинського була плутаною. З одного боку є його важливі визнання, з іншого – помилки й відверті фальсифікації. Так, польський дипломат вважав, що назву “Україна” придумала “русь”, тобто русини-українці; дуже влучними виглядають його деякі зауваги щодо Київської Русі (“це завжди було осібне князівство..., київські князі одружувалися з дочками константинопольських імператорів”), підкреслення древності Православної

Церкви в Україні, порівняно з Московією, хоч і з певними неточностями (“київський митрополит висвячував московського”)⁶, хоча звичайно можна говорити тільки про висвячення київським митрополитом єпископів для тих територій Київської імперії, котрі пізніше складуть ядро Московської держави.

Водночас Гнинський занижував вік терміну “Україна”, твердячи, що він бере свій початок з часів великого коронного гетьмана Станіслава Конєцпольського (цей помер у 1646 р.), між тим як перша писемна згадка в добре відомих і на той час літописах фіксує даний термін під 1187 р. Занижував він також і вік запорозького козацтва, твердячи, що воно бере свій початок нібито з часів короля Стефана Баторія (панував у 1576-1586 рр.), між тим як це стосується оформлення реєстрового козацтва. Запорозьке козацтво як відомо бере свій початок як мінімум з 1489 р. Гнинський інколи й відверто фальсифікував факти, твердячи наприклад, що Київ не має відношення до України⁷.

Опонентами Гнинського з турецького боку виступили спочатку реїс-ефенді Телкізаде Мустафа, а потім і великий візир. Їхні аргументи були переказані Гнинським, на жаль, дуже лаконічно, тим не менш можна зрозуміти суть офіційної позиції Стамбулу у даному питанні. Отже, турки насамперед не погодилися з тим, що Україна є “окраїною” й підкреслили, що під цим терміном треба розуміти “провінцію”, тобто окрему країну, землю. Далі продовжувати історичний екскурс турецькі дипломати не захотіли, можливо тому, що Османська імперія підкорила Північне Причорномор’я відносно пізно (тільки у XV ст.), в усякому разі пізніше Польщі. Не могли вони спертися й на аргументи, характерні для московської дипломатії (педалювання на спільності династії та віри). Однак турки запропонували не менш дієвий з погляду будь-якого завойовника чи колонізатора “аргумент”: що завойоване нами, то наше. Послам Речі Посполитої було недвозначно заявлено: “що Бог кому призначив, тим треба і задовольнятися”. При цьому було уточнено, що цю землю султану Мухамеду IV “піддав Дорош”, тобто гетьман Петро Дорошенко, а потім її “шаблею взяв султан у тих, хто чинив опір”⁸. По суті, це була спроба залегалізувати відому тезу войовничого ісламу: що взяте шаблею у гяурів (християн), те не може бути поверненим. Щоправда, турецькі панівні кола не відкидали використання історії та філології у своїх державних, імперських інтересах. Не випадково, на вакантне місце гетьмана Правобережної України вони поспішили висунути Юрія Хмельницького, давши йому гучний титул “князя Сарматії”. Досі українські історики чомусь іронічно трактували цей титул поруч з довгим іменем нового правителя (Юрій Гедеон Венжик Хмельницький). Між тим Венжиком Хмельницьким звали козацького гетьмана першої третини XVI ст., який імовірно був предком Бог-

дана та Юрія Хмельницьких. Отже титулюючися таким чином, Юрій Хмельницький хотів підсилити свої претензії на гетьманську булаву. (Ім'я Гедеон було дане йому при постриженні у ченці). Під "Сарматією" у Речі Посполитій XV-XVIII ст., насамперед у власне Польщі, розуміли величезну територію від Вісли до Дону. Проголошення Юрія Хмельницького "сарматським князем" у разі нових військових успіхів Османської імперії могло б стати додатковим ідеологічним аргументом, щоб обґрунтувати нові турецькі завоювання з допомогою українських козаків не тільки в Наддніпрянщині, яку досить давно називали частіше Україною, ніж Руссю, але й на всьому просторі Русі, тобто етнічних українських земель. Якщо згадати про традицію військово-політичних союзів Української держави (Січ, Гетьманщина) з Кримським ханством, з Османською імперією укладені гетьманами Михайлом та Петром Дорошенками, Богданом Хмельницьким та ін., то тривога короля та уряду Речі Посполитої з приводу титулатури Юрія Хмельницького була далеко не безпідставною. Тому дипломати Речі Посполитої доклали всіх зусиль, щоб добитися від турецького уряду заборони для Юрія Хмельницького титулуватися "князем Сарматії". Тоді вони не змогли добитися свого, але невдовзі міжнародна ситуація змінилася не на користь Туреччини. Однак останній потужний турецький наступ у Європі 1683 р. закінчився їхньою тяжкою поразкою під стінами Відня, і тому невідповідною була відмова султана підтримувати Юрія Хмельницького, а потім і страта цього гетьмана "сарматського князя". У XVIII ст. Османській імперії було вже не до завоювань нових територій й питання про титулатуру гетьманів України та розуміння терміну "Україна" втрачає свою актуальність для турецької дипломатії.

ПОСИЛАННЯ

- 1 Wojcik Z. Rzeczpospolita wobec Turcji i Rosji 1674-1679. - Wrocław - Warszawa - Krakow - Gdansk, 1976. - С. 128.
- 2 АГАД. Ф. "Архів коронний у Варшаві". - "Турецький відділ". - № 77/472.
- 3 Urzednicy centralni i nadworni Polski XIV-XVIII wieku. Spisy.- Kornik, 1992.-С.168.
- 4 Там же. - Арк. 17 зв.
- 5 Там же. - Арк. 119.
- 6 Там же.- Арк. 56 зв.
- 7 Там же. - Арк. 56 зв.
- 7 Там же. - Арк. 18.

Надійшла до редакції 14.03.2002